

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi
Erzincan Law Review

Cilt/Vol: 30 Sayı/No: 1 Haziran/June 2026

Yurttaşlık Kavramının J.J. Rousseau ve Emmanuel-Joseph Sieyès'in Düşünceleri Özelinde Karşılaştırılması

The Concept of Citizenship in the Thoughts of J.J. Rousseau and Emmanuel-Joseph Sieyès: A Comparative Analysis

  Arş. Gör. Deniz KARADAŞ*

 10.60002/ebyuhfd.1864803

ÖZ

Yurttaşlık, modern anayasalarda bireyin devletle arasındaki ilişkiyi ifade eden bir kavramdır. Tarihsel gelişimi; Antik Yunan, Roma ve Orta Çağ'a dayanan bu kavram, tarihin bütün dönemlerinde farklı biçimlerde gelişim ve değişim göstermiştir. Modern demokrasilerdeki görünümü ise esasında J.J. Rousseau ve Emmanuel-Joseph Sieyès'in düşüncelerinde somutlaşan cumhuriyetçi ve liberal yaklaşımlar arasındaki farklar bağlamında şekillenmiştir. Cumhuriyetçi anlayışın öncülü olan Rousseau; yurttaşın bireysel çıkarları yerine genel iradeye ve ortak iyiye aktif katılımını, özgürlüğün ve eşitliğin vazgeçilmez bir şartı olarak görmektedir. Rousseau için siyasi katılım hem bir hak hem de görevdir. Buna karşın liberal yaklaşımın öncülü olan Sieyès ise tahakkümden azade olmak, özgür irade, temsil

* Atılım Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı.

Makale Bilgisi/Article Info: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 15.01.2026 | Kabul/Accepted: 05.05.2026.

Bu makale, intihal programında taranmış ve iki (kör) hakem incelemesinden geçmiştir. This article was submitted in a plagiarism program and reviewed by two (blind) referees.

Atıf/Cite as: Deniz Karadaş, "Yurttaşlık Kavramının J.J. Rousseau ve Emmanuel-Joseph Sieyès'in Düşünceleri Özelinde Karşılaştırılması", Erzincan HFD, C. 30, S. 1, Haziran 2026, (297-320).

Bu makale **Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası** lisansı ile lisanslanmıştır.

ve mülkiyet odaklı bir yaklaşımla yurttaşları aktif ve pasif olarak tasnif eder. Sieyès'e göre siyasi katılım, her yurttaş için bir zorunluluk değil, belirli kriterlere bağlı bir haktır. Günümüzde Sieyès'in temsil odaklı liberal yaklaşımı baskın görünse de Rousseau'nun ve dolayısıyla cumhuriyetçi yaklaşımın yurttaşlık kavramına getirdiği bakış açısı, günümüz yurttaşlık anlayışını beslemekte ve iki yaklaşım arasındaki fark giderek cumhuriyetçi anlayış lehine kapanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aktif-pasif yurttaş, Cumhuriyetçi yaklaşım, Liberal yaklaşım, Vatandaşlık, Özgürlük anlayışı.

ABSTRACT

Citizenship is a fundamental concept that represents the relationship between the individual and the state within modern constitutions. Having its historical roots in Ancient Greece, Rome, and the Middle Ages, this concept has undergone various forms of development and transformation throughout all periods of history. Its manifestation in modern democracies is essentially shaped by the differences between the republican and liberal approaches, as embodied in the thoughts of J.J. Rousseau and Emmanuel-Joseph Sieyès. Rousseau, a pioneer of the republican understanding, regards the active participation of the citizen in the general will and the common good—rather than individual interests—as an indispensable condition for liberty and equality. For Rousseau, political participation is both a right and a duty. Conversely, Sieyès, a precursor of the liberal approach, classifies citizens into active and passive categories through a perspective focused on freedom from domination, free will, representation, and property rights. According to Sieyès, political participation is not a necessity for every citizen but a right contingent upon specific criteria. Although Sieyès's representation-oriented liberal approach appears dominant today, the perspective provided by the republican approach continues to nourish contemporary citizenship, and the gap between these two paradigms is gradually closing in favor of the republican view.

Keywords: Active-passive citizen, Republican approach, Liberal approach, Citizenship, Views of freedom.

GİRİŞ

Başta siyasal düşünce tarihi olmak üzere birçok disiplinde ele alınan ve dolayısıyla farklı düşünürlerce farklı biçimlerde tanımlanmış olan yurttaşlık kavramı¹, anayasa hukuku bağlamında da incelenmesi gereken bir kavramdır. Yurttaşlık, modern anayasalarda genellikle bir kimsenin ilgili

1 Bu yaklaşımlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Güven Şeker/Hüseyin Gül, "Kavramsal ve Tarihsel Olarak Vatandaşlık", Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. IV, S. 2, 2023, s. 133-142.

devletle kurduğu aidiyet bağına ifade eder.² Yurttaş olmaksızın devletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu bakımdan yurttaşlık, devletin varlık şartlarından biri olarak kabul edilebilir.³ Zira insanın olmadığı yerde, devletin olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda devletin vazgeçilemez unsurlarından biri olan insan unsurunu tanımlayan ve kişilerin o devlet içerisinde birtakım haklara ve yükümlülöklere sahip olmasını sağlayan yurttaşlık, incelenmesi ve anlaşılması önem arz eden bir kavramdır.

Yurttaşlık kavramına günümüzde liberal ve cumhuriyetçi olmak üzere iki temel bakış açısından yaklaşıldığı söylenebilir. Aralarında önemli farklar olan bu iki temel yaklaşım⁴, modern demokrasilerdeki yurttaş kavramını ve dolayısıyla temsil gibi yurttaşlık kavramı ile bağı olan birçok hususu etkilemektedir. Bu nedenle liberal yaklaşım ile cumhuriyetçi yaklaşım arasındaki bu farklılıklar modern demokrasileri şekillendirmekte ve şekillendirmeye de devam etmektedir.

Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere modern demokrasilerdeki yurttaşlık kavramının anlaşılabilmesi ancak bu temel yaklaşımların incelenmesi ile mümkün olabilir.⁵ Bu bağlamda çalışmamız kapsamında öncelikle yurttaşlık kavramının ortaya çıkışı ve gelişimi incelenecek, daha sonra J.J. Rousseau ve Emmanuel-Joseph Sieyès'in görüşleri özelinde, cumhuriyetçilik ve liberalizm yaklaşımları temel alınarak yurttaşlık fikri bağlamında bir karşılaştırma yapılacaktır. Rousseau ve Sieyès'in kendi görüşlerinin önemli öncüllerinden olması, Fransız Devrimi'nin düşünsel

-
- 2 Levent **Korkut**, “Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları”, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. I, S. 2, 2015, s. 10-11.
 - 3 Kemal **Gözler**, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, 2. Baskı, Ekin, Bursa 2020, c. I, s. 422.
 - 4 Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında daha ayrıntılı bir biçimde bahsedilecek olmakla birlikte yurttaşlık kavramının iki farklı boyutunu oluşturan bu iki yaklaşım arasındaki en temel farkın, liberal yaklaşımın yurttaşlığı bir tür hukuki statü olarak görmesiyle cumhuriyetçi yaklaşımın yurttaşlığa bakış açısının hukuki bir statüden ziyade bir görev olarak görmesi olduğu söylenebilir. Bkz. Filiz **Kartal**, “Liberal and Republican Conceptions of Citizenship”, Encyclopedia of Citizenship Studies, Editörler, Marisol Garcia Cabeza/ Thomas Faist, 1. Baskı, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2024, s.30.
 - 5 Çalışmamız kapsamında seçilen düşünürler sebebiyle, cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık yaklaşımları ele alınmakla birlikte yurttaşlık kavramına komüniteryan yaklaşım gibi farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğrul Kaan **Yıldırım**, “Çokkültürlü Topumlarda Yurttaşlık Teorileri: Liberal Ulusçuluk, Tanınma Politikası ve Anayasal Yurtseverlik”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXI, S.1, 2022, s. 757- 766.

kökenlerine önemli katkılar sunmaları ve yurttaşlık kavramına yaklaşımları bakımından oldukça farklı görüşleri haiz olmaları nedeniyle bu iki düşünür seçilmiştir. Böylece cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık anlayışları arasındaki farklılıkların anlaşılması bakımından katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

I. YURTTAŞLIK KAVRAMININ GELİŞİMİ

Yurttaşlık, tarihte birçok farklı şekilde ele alınmış ve tanımlanmış olan bir kavramdır. Yurttaşlık kavramının ilk ortaya çıktığı yer olarak Antik Yunan gösterilmektedir.⁶ Zira yurttaşlık kavramının özü olan bir topluluğun sosyal ve siyasal yaşamına katılması konsepti, yaklaşık üç bin yıl önce Atina'da ortaya çıkmıştır.⁷

Perikles'in Yurttaşlık Kanununa kadarki süreçte (Milattan Önce (MÖ) 451/0) Atinalı bir ebeveyninden doğmak Atina yurttaşı olma şartıydı.⁸ Perikles'in Yurttaşlık Kanunundan sonra ise Atina yurttaşı olma şartı zorlaşmış ve bir kimsenin yurttaş olabilmesi için her iki ebeveynin de Atina yurttaşı olması şart koşulmuştu.⁹ Bu husustan da görülebileceği gibi, yurttaşlık Atina'da oldukça önemli bir kavramdı. Zira Atina yurttaşları siyasi makamlarda yer alarak oldukça aktif biçimde kamusal hayata katılım sağlamaktaydılar.¹⁰

Aksine görüşler bulunmakla birlikte¹¹, on sekiz yaşına ulaşmış erkek Atinalı bireylerin yurttaş olarak kabul edilmekte ve yurttaşların festivalere ve ibadetlere katılım sağlaması, halk meclislerinde söz alması ve oy kullanması, otuz yaşını geçtikten sonra mahkemelerde jüri olarak yer alması, yasalara uygun olarak seçimle veya kura ile belirlenen makamlara aday olması beklenmekteydi.¹² Aynı zamanda yurttaşların polis yasalarına uyması da en önemli yükümlülüklerinden biriydi.¹³

6 Alain **Duploux**, "Pathways to Archaic Citizenship", *Defining Citizenship in Archaic Greece*, Editörler, Alain Duploux/ Roger W. Brock, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 1.

7 **Duploux**, s.1; Yurttaşlık kavramının tarihsel ortaya çıkışını Sparta'dan başlatan görüşler de bulunmaktadır. Bkz. Derek **Heater**, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, Çev. Meral Delikara Üst, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2007, s.16.

8 Josine **Blok**, *Citizenship in Classical Athens*, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 1

9 **Blok**, s.1.

10 **Blok**, s.1.

11 **Blok**, s. 1.

12 Philip Brook **Manville**, *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*, 2. Baskı, Princeton University Press, Princeton 1997, s. 8.

13 **Manville**, s. 8-9.

Yurttaşlık kavramının Atina'daki karşılığının daha iyi anlaşılabilmesi adına MÖ 384-322 yılları arasında yaşamış bir politikacı olan Demosthenes'in nutukları ele alınabilir. Demosthenes, Antik Yunan dönemindeki önemli ve etkileyici hatiplerden biridir.¹⁴ Bu bağlamda Antik Yunan'da yurttaşlık kavramına ilişkin olarak Demosthenes'in "Eubulides'e Karşı" Nutku ve – Demosthenes'e aidiyeti tartışmalı olmakla birlikte¹⁵ "Neaera'ya Karşı" Nutku önem arz etmektedir.

Demosthenes'in "Eubulides'e Karşı" nutkuna konu olay şudur: Euxitheus adında bir kişi, mensubu olduğu *demenin*¹⁶ resmi kayıt listesinden silinme kararına karşı itirazı için mahkeme önüne çıkarılmış ve usul bu olmasa da iddia makamını Eubulides ve diğer dört *deme* görevlisi temsil etmiştir.¹⁷ Euxitheus, kendisinin Atina yurttaşı olduğunu -Atinalı bir anne ve babanın çocuğu olduğunu- ve Eubulides'in kişisel bir husumetten dolayı, kendisinin demeden kovulmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Bu davada Euxitheus, hem annesinin hem babasının Atinalı olduğunu dolayısıyla kendisinin de bir Atinalı olduğunu söylemiştir.¹⁹ Euxitheus ayrıca rahiplik kurasına katıldığına, memuriyetlerde bulunduğu²⁰, ailesinin mirasçısı olabildiğine²¹, kendisinin henüz bir çocukken *phratria*²² üyelerine babası tarafından tanıtıldığına ve babasının kendisiyle usulünce evlenmiş Atinalı bir kadından Euxitheus'un doğduğuna dair yemin ettiğine²³

-
- 14 Ian **Worthington**, *Demosthenes of Athens and the Fall of Classical Greece*, 1.Baskı, Oxford University Press, Oxford 2013, s. viii.
- 15 Victor **Bers**, "Against Neaera, Introduction", *Demosthenes, Speeches 50-59*, Çev. Victor Bers, 1. Baskı, University of Texas Press, Austin 2003, s. 151.
- 16 Deme, Antik Yunandaki yerel mülki bölgelerdir. Bu anlamının yanı sıra bu bölgelerde ikamet edenler veya buraların üyeleri anlamında da kullanılmaktadır. Bu konuda bkz. David **Whitehead**, "demes, demoi" Maddesi, *The Oxford Classical Dictionary*, Editörler, Simon Hornblower/Antony Spawforth, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 430.
- 17 Victor **Bers**, "Against Eubulides, Introduction", *Demosthenes, Speeches 50-59*, Çev. Victor Bers, 1.Baskı, University of Texas Press, Austin 2003, s. 107-108.
- 18 **Bers**, "Against Eubulides, Introduction", s. 107-108.
- 19 **Demosthenes**, 57:46.
- 20 **Demosthenes**, 57:48.
- 21 **Demosthenes**, 57:53.
- 22 Phratria, tarihçesi oldukça eskilere dayanan ve kişinin Atinalı bir yurttaş olması için gerekli bir kurumdu. Toplumsal ve dinsel çeşitli işlevler görürdü. Phratrialar yıl boyu ortak faaliyetler yürütürler de kabuller genellikle yıllık Apaturia festivalinde yapılırdı. S.D. **Lambert**, "phratries" Maddesi, *The Oxford Classical Dictionary*, Editörler, Simon Hornblower/Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 1141-1142.
- 23 **Demosthenes**, 57:54.

ve kendisinin herhangi bir *metoikion*²⁴ ödemediğine²⁵ vurgu yapmaktadır. Bu savunmadan bir kimsenin Atina yurttaşı olabilmesi için Atinalı bir anne ve babanın çocuğu olması gerektiği ve Atina yurttaşlarının memuriyet görevinde bulunma ve miras hakkı gibi birtakım görev ve haklarının olduğu anlaşılmaktadır.

“Neaera’ya Karşı” nutkuna konu olay ise Neaera’nın Atina yurttaşlarına tanınan hakları hileli bir şekilde kullanmasıdır.²⁶ Bu dava, bir kadının sanık olduğu ve günümüze ulaşan iki davadan biri olması bakımından önemlidir.²⁷ Atina yurttaşlığı bakımından da önemli birtakım bilgiler içermektedir. Zira bu nutukta ele alındığı üzere yabancı bir kadının Atina yurttaşı olan bir erkekle ya da Atina yurttaşı olan bir kadının yabancı bir erkekle yaşaması, Atina yasalarına göre yasaklanmıştı; doğal olarak bu çiftler kesinlikle çocuk sahibi de olamazlardı.²⁸ Bu yasayı çiğnemenin cezası ise, bir kamu davası açılarak hem kadının hem de erkeğin köle olarak satılmasıydı.²⁹ Buradan da anlaşılacağı üzere, Atina’da yurttaşlık, haiz olduğu önem nedeniyle oldukça sıkı bir şekilde korunmaktaydı.

Antik Yunanda yurttaşlığın konumu ve önemi, MÖ dördüncü yüzyılın sonlarına doğru ayrıca Aristoteles tarafından da ortaya konmuştur.³⁰ Aristoteles’e göre devlet yurttaşların toplamıdır.³¹ O nedenle kime yurttaş denmesi gerektiği önem arz etmektedir. Aristoteles farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte -dava yetkisine sahip olanlar gibi- doğru olan yurttaşlık tanımının yasal, siyasal ve yönetsel görevlere katılan kişi olduğunu ileri sürmektedir.³² Aristoteles’e göre bir kimse yasama veya yargı yetkisine

24 Antik Yunandaki şehir devletleri geliştikçe, yaşayanlar arasında ayırım yapılma ihtiyacı ortaya çıkmış ve ziyaretçiler, yurttaşlar ve orada yaşayan fakat yurttaş olmayan kişiler arasında ayırım yapılmaya başlanmış, bunun sonucunda yerleşik yabancılar anlamına gelen metoikos kavramı ortaya çıkmıştır. Bu statüye sahip olan kişiler birtakım haklara sahip olmakla birlikte aynı zamanda bazı yükümlülükleri de yerine getirmek zorundaydı. Metoikion adı verilen bir vergi ödemek bu yükümlülüklerden biriydi. David **Whitehead**, “metics” Maddesi, The Oxford Classical Dictionary, Editörler, Simon Hornblower/Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 942.

25 **Demosthenes**, 57:55.

26 **Bers**, “Against Neaera, Introduction”, s. 152.

27 **Bers**, “Against Neaera, Introduction”, s. 152.

28 **Demosthenes**, 59:17.

29 **Demosthenes**, 59:17.

30 **Duplony**, s. 1.

31 **Aristoteles**, Politika, Çev. Mete Tunçay, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 70.

32 **Aristoteles**, s. 70.

katılmaya hak kazandığı takdirde yurttaştır, kendi kendine yetebilecek kadar çok sayıda yurttaş olduğunda da devlet ortaya çıkmaktadır.³³ Yurttaşın iyiliği de buradan doğar, iyi yurttaş hem yönetmede hem de yönetilmeye iyi olan kimsedir.³⁴

Yurttaşlık kavramının gelişiminin izlenebilmesi için Antik Yunan dünyasının bir diğer önemli şehri olan Sparta'daki yurttaşlık anlayışı da ele alınmalıdır. Bu bağlamda özellikle MÖ yedinci yüzyılın ikinci yarısının incelenmesi önem arz etmektedir. Zira bu dönemde Sparta'nın siyasi rejiminde reformlar yapılmış ve özellikle yurttaşlık kavramı ve yurttaşın rolü ile ilgili önemli değişikliklere gidilmiştir.³⁵ Messenia Savaşı³⁶ sonrasında Sparta eski anayasasında yapılan değişikliklerle beraber, asker-yurttaş kavramı ortaya çıkmıştı ve Sparta'nın yurttaşlık anlayışı militarist bir biçimde şekillenmişti.³⁷ Buna göre her şey -tüm eğitim sistemi, aile yapısı, ekonomik yapı vb.- iyi bir asker-yurttaş yetiştirmek üzerineydi.³⁸ Sparta'da iyi bir yurttaş, toplumunu koruyan, ona hizmet eden yasal ve siyasi anlamda tamamen eşit, kamu yararına çalışan ve vatanını seven kişiydi.³⁹ Özetle Sparta'daki yurttaşların birbiriyle eşit⁴⁰ ve kamu yararına hareket eden birer asker olduğu söylenebilir.

Roma'da ise yurttaşlık, başlangıçta Atina'daki yurttaşlık anlayışına benzer bir şekilde Roma yurttaşı olan bir anneden doğma şartına bağlıydı.⁴¹ Roma yurttaşı olan bir erkeğin çocuğunun da Roma yurttaşı olabilmesi için yasal bir biçimde tanınan bir evliliğin içerisinde doğması gerekmektedir, fakat bu tüm yurttaşlık haklarının kullanılması için yeterli değildi. Romalı erkeklerin tam manasıyla yurttaş olması için kamuya açık

33 **Aristoteles**, s. 70.

34 **Aristoteles**, s. 75.

35 Thomas N. **Mitchell**, Atina: Dünyanın İlk Demokrasisinin Tarihi, Çev. Özge Acar, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2024, s. 43.

36 Messenia Savaşı, Antik Yunan'da Sparta Messenia arasında MÖ 8-7. yüzyıllarında yaşanmış bir dizi savaşlar bütünüdür. **Britannica**, "Messenian Wars", <https://www.britannica.com/event/Messenian-Wars>, E.T. 15.01.2026.

37 **Mitchell**, s. 44.

38 **Mitchell**, s. 44.

39 **Mitchell**, s. 44-47.

40 Sparta'da eşitlik anlayışı oldukça önemliydi. Öyle ki yurttaşlar kendilerini homoioi (tıpa tıp aynı, eşit anlamındadır) olarak tanımlamaktaydılar. Bu konuda bkz. Ryszard **Kulesza**, Sparta: History State and Society, İngilizceye Çev. Klaudyna Michalowicz, 1. Baskı, Peter Lang Berlin 2022, s. 13.

41 Catherine **Steel**, "Roman Citizenship Between Law and Practice", Enfranchising Ireland? Identity, Citizenship and State, Editör, Steven G. Ellis, 1. Baskı, Royal Irish Academy, Dublin 2018, s. 10.

bir biçimde gerçekleşen bir dizi tören sonrasında yetişkinliğe kabul edilmesi gerekmektedir.⁴²

Roma yurttaşlığı, Atina'dan farklı olarak, azat edilme yoluyla da kazanılabilmektedir.⁴³ Fakat Roma yurttaşı olarak sayılmakla birlikte, azat edilme yoluyla yurttaş olan bireyler, doğuştan Roma yurttaşı olan özgür kimselere göre birtakım haklardan yoksunlardı.⁴⁴ Örneğin azat edilme yoluyla yurttaşlık kazanmış bireyler, devletin önemli mevkilerinde görev alamamakta veya ilerleyen devirlerden itibaren doğuştan Roma yurttaşı olmuş kimselerle evlenememektedir.⁴⁵ Fakat azat edilerek yurttaşlık kazanmış bireylerin çocukları en çok iki kuşak sonra, özgür bir Roma yurttaşı gibi muamele görerek bütün haklara sahip bir Roma yurttaşı haline gelmektedir.⁴⁶

Roma'da siyasi yapının değişmesiyle birlikte yurttaşlık anlayışı da değişime uğramıştır. Yukarıda da açıklandığı üzere Roma'da yurttaşlık, yurttaş olan anneden doğma şartına bağlıyken, İmparator Caracalla'nın Beyannamesi ile artık Roma yurttaşlığı "uygar dünyanın özgür bir sakini olmaya" indirgenmiştir.⁴⁷ Dolayısıyla Roma'nın genişleyerek bir imparatorluğa dönüşmesi, buna paralel olarak yurttaşlığın genişletilmesine sebep olmuştur.⁴⁸

Roma yurttaşlığına ilişkin yurttaşlığı tanımlayan; sınırlarını, hak ve yükümlülüklerini kesin olarak belirleyen bir hukuki düzenleme yapılmamıştır.⁴⁹ Bunun yerine, çağın kaynaklarının yorumlanması yoluyla Roma yurttaşlığının durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, *civitas* hem Roma şehrini hem de Roma şehrini oluşturan halkı ifade eden kelime olarak kullanılmış; yurttaş ise *civis* olarak ifade edilmiştir.⁵⁰ *Civis*, yabancı ve

42 **Steel**, s. 10.

43 **Steel**, s. 10.

44 Özcan **Karadeniz Çelebican**, Roma Hukuku: Tarihi- Kaynaklar- Genel Kavramlar- Kişiler Hukuku- Hakların Korunması, 17. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara 2014, s. 146.

45 **Karadeniz Çelebican**, s. 146.

46 Özcan **Çelebican**, "Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XLIII, S. 1, 1993, s. 310.

47 A. N. **Sherwin-White**, The Roman Citizenship, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford 1973, s. 287.

48 Zafer **Yılmaz**, "Helen Güneşi Batıyor, Roma Güneşi Doğuyor: Roma Siyasal Düşüncesi", Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, Editör, Mehmet Ali Ağaoğulları, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 171.

49 Aude **Chatelard**, "Women As Legal Minors and Their Citizenship in Republican Rome", Çev. Anne Stevens, Clio, Women, Gender, History, S. 43, 2016, s. 25.

50 **Chatelard**, s. 25.

köle olmayan, *civitas*ın bir mensubu olmaktan doğan hak ve yükümlülük-
lere tâbi olan kimseyi ifade etmekteydi.⁵¹ Öte yandan, Roma’da her yurttaş
aynı haklara sahip değildi. Örneğin, yeni kazanılan topraklarda yurttaşlık
tanınan bireyler genellikle “*civitas sine suffragio*” yani oy hakkı olmayan
yurttaşlık statüsünü haiz oluyordu.⁵² Benzer şekilde kadınlar gibi toplu-
mun birçok önemli kesimi, yurttaş olsalar dahi fiilî bazı durumlar ve istis-
nai haller hariç olmak üzere siyasal haklardan faydalanamamaktaydı.⁵³
Sonuç olarak, imparatorluk rejiminde, imparatorun geriye kalan tüm or-
ganlar etkinliğini kaybetmiş, yurttaşlık sembolikleşmiş, aktif siyasal katı-
lımdan tebaa olmaya dönüşmüştür. Bu çerçevede yurttaşlık, siyasal ol-
maktansa kültürel bir nitelik kazanmıştır.⁵⁴ Kısaca Roma’daki yurttaşlık
anlayışı, Atina’dakinden oldukça farklıdır. Roma’daki yurttaşlık anlayışı-
nın yurttaşlığı hukuki bir statü olarak düzenlenmesi bakımından modern
yurttaşlık düşüncesine daha yakın olduğu söylenebilir.⁵⁵

Yurttaşlık kavramının tarihsel gelişimi bakımından ele alınması gere-
ken bir diğer dönem yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimini kapsayan⁵⁶ Orta
Çağ’dır. Orta Çağ’ın ayırt edici özelliklerini ekonomik olarak feodalite,
siyasal olarak merkezi iktidarın yokluğu ve dolayısıyla yerellik, kültürel
düzeyde ise Hristiyanlığın kurumsallaşması olarak sıralamak mümkün-
dür.⁵⁷ Orta Çağ’ın bu kendine özgü yapısı ve uzun bir süreyi kapsaması
yurttaşlık anlayışı bakımından da önemlidir. Zira Orta Çağ’ın farklı dö-
nemleri yurttaşlık anlayışını farklı şekillerde etkilemiş ve değiştirmiştir.

Orta Çağ’da hukuki ve siyasi yapıyı etkileyen en önemli faktörlerden
biri feodalitedir. Feodal düzende, toprak sahibi kişi aynı zamanda iktidar
sahibi olan kimsedir.⁵⁸ Toprak sahibi olmayan kişiler ise ekonomik, hu-
kuki ve siyasi bakımdan tamamen bağımlı olarak yaşayan kimselerdir.⁵⁹

51 **Chatelard**, s. 25-26.

52 Paul **Magnette**, *Citizenship: The History of An İdea*, İngilizceye Çev. Katya Long, 1. Baskı, ECPR Press, Colchester 2005, s. 7-8.

53 **Chatelard**, s. 42-45.

54 Lisa Pilar **Eberle**, “Making Roman Subjects: Citizenship and Empire Before and After Augustus”, *TAPA*, C. CXLVII, S. 2, 2017, s. 363-364.

55 Filiz **Kartal**, “Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: Polis’ten Küresel Düzene”, *Yurttaşlık Tartışmaları*, Editör, Filiz Kartal, 1.Baskı, TODAİE, Ankara 2010, s. 20.

56 Özlem **Genc**, *Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, 1. Baskı, Kronik, İstanbul 2022, s. 11.

57 Mehmet Ali **Ağaoğulları/Levent Köker**, *İmparatorluktan Tanrı Devletine: Siyasal Düşünceler*, 1.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 1991, s. 77.

58 Ayferi **Göze**, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 5. Baskı, Beta, İstanbul 1989, s. 62.

59 **Göze**, s. 62.

Orta Çağ'ın Katolik Avrupa'sında siyasal anlayış tamamen toprak üzerinden kurulmuş kişisel ilişkilerden ibarettir, bu durum yurttaşlık anlayışının bu dönemde silikleşmesine sebep olmuştur.⁶⁰ Orta Çağ'da ancak şehirlerin gelişimiyle birlikte bir burjuva sınıfı ortaya çıkmış, bu da burjuvanın hukuk yoluyla korunması talebini doğurmuştur.⁶¹ Dolayısıyla yurttaşlık anlayışı da gelişerek tekrar tarih sahnesinde belirginleşmiş ve şehirlerin gelişimi, modern yurttaşlık anlayışının temellerinin atılmasını sağlamıştır.⁶²

II. SİYÈS VE ROUSSEAU'NUN GÖRÜŞLERİ ÇERÇEVESİNDE YURTTAŞLIK ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yurttaşlık, çalışmamızın bir önceki bölümünde de anlatıldığı üzere, kökeni milattan önceye dayanan ve karmaşık bir biçimde hak ve ödevler içeren bir kavramdır. Cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık anlayışları da esasında aynı probleme farklı bakış açıları sunan iki yaklaşımdır. Bu iki yaklaşım, günümüzdeki yurttaşlık anlayışlarını da etkilemiştir.⁶³ Liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımlar, birbirinden tamamen bağımsız ya da birbirini tamamen dışlayan yaklaşımlar değildir. Bu yaklaşımlar belli başlı temel noktalarda birleşmekle birlikte birtakım noktalarda da ayrılmaktadır. Aynı zamanda hem liberal yurttaşlık anlayışı hem de cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı tarihsel olarak sürekli gelişen ve değişen yaklaşımlardır.

Yurttaşlığa cumhuriyetçi yaklaşım, erken modern dönemde İtalyan Rönesans şehir devletlerinde ortaya çıkmış, 17. yüzyıl İngiltere'sinde ve Hollanda'da ve daha sonra 18. yüzyılda Kıta Avrupa'sının kalanında gelişmiştir.⁶⁴ Bu teorinin bu yüzyıllarda gelişmesi tesadüf değildir, zira bu yaklaşım, gücü merkezileştirme amacıyla hareket eden prens ve kralların baskısı altındaki yurttaşların haklarını savunmaya çalışan siyasi figürlerce geliştirilmiştir.⁶⁵

60 Heater, s. 68.

61 Şafak Evran **Topuzkanamış**, Vatandaşlık Üstüne Bir Tez, 1. Baskı, Oniki Levha, İstanbul 2013, s. 46-47.

62 **Topuzkanamış**, s. 46-47.

63 Cumhuriyetçi ve liberal yurttaşlık yaklaşımlarının çağdaş devletlerdeki yansımalarına ilişkin bkz. Ade Sopyan **Hadi/ Samsuri Samsuri**, "Comparison of Liberal and Republican Citizenship Theories in Various Countries", International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, C.XI, S.8, 2024, s.1-8.

64 Iseult **Honohan**, "Liberal and Republican Concepts of Citizenship", The Oxford Handbook of Citizenship, Editörler, Ayelet Shachar/Rainer Bauböck/Irene Bloemraad/Maarten Vink, 1. Baskı, Oxford University Press Oxford 2017, s. 85.

65 **Honohan**, s. 85-86.

Cumhuriyetçi teorisyenler ise, başta Rousseau olmak üzere, Atina demokrasisi gibi emsallere de bakarak özgürlüğün yurttaşlık statüsü, hukukun üstünlüğü ve dengeli kurumlar tarafından güvence altına alınması gerektiğine işaret etmiş ve bunları koruyacak aktif olarak katılan, siyasi ve askeri erdemlere sahip bir yurttaşlık anlayışı geliştirmişlerdir.⁶⁶ Cumhuriyetçi yurttaşlık düşüncesine göre yurttaşlık, yalnızca ayrıcalıklar ve muafiyetler tanıyan bir hukuki statü değildir; sivil erdemler taşınmasını gerektiren, eşit muamele içeren bir yaşam biçimidir.⁶⁷

Cumhuriyetçiliğin erdemlere ve aktif siyasi katılıma dayanan ideal-leri; devletlerin coğrafi sınırlarının genişlemesi, yurttaşlığın -her ne kadar istenen bu olmasa da- mülkiyete dayanması ve dolayısıyla mülk sahibi olmayan -kadınlar gibi- grupları dışlayıcı nitelikte olması, ticaretin gelişmesi gibi etkenler sebebiyle gereksiz, istenmeyen ve hatta imkânsız görülen idealler haline gelmiştir.⁶⁸ Hal böyle olunca cumhuriyetçilik düşüncesi içerisinde düşünsel ayrılıklar ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Aynı zamanda bu durum, liberal düşüncenin yükselmesine neden olmuştur.

Liberal teorisyenlerin yurttaşlık anlayışı ise -genel olarak liberal tüm yaklaşımlarda olduğu gibi- birey üzerinedir. Liberal yaklaşıma göre öncelik bireyin özgürlüğüdür, bireyin -ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi tüm özgürlükleri- özgürlükleri devlet müdahalesinden korunmalıdır.⁷⁰ Liberal düşüncede devlet müdahalesine şüphe ile yaklaşılır, bireyin başkalarını etkilemeyen tüm hal ve hareketleri hukukun ve dolayısıyla devletin müdahalesinden uzak olmalı ve bu alanlarda dilediğini yapmakta özgür olmalıdır.⁷¹

Liberal teorisyenlerin yurttaşlık yaklaşımları, özgürlük ve birey temelli düşünceleri ile paraleldir. Zira liberal yaklaşımda yurttaşlar, devletin

66 **Honohan**, s. 86.

67 Richard **Dagger**, “Republican Citizenship”, Handbook of Citizenship Studies, Editörler, Engin F. Isin/Bryan S. Turner, 1. Baskı, Sage, Londra 2002, s. 149.

68 **Honohan**, s. 86.

69 Bu ayrılığa örnek olarak Rousseau ve Madison gösterilebilir. Cumhuriyetçi teoriyi destekleyenler içerisinde önemli bir düşünür olan Madison’un görüşleri özellikle Amerika’da etkili olmuştur. Madison’un görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mark A. **Graber**, “James Madison’s Republican Constitutionalism”, Constitution and The Classics, Editör, D. J. Galligan, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 327-353.

70 Peter H. **Schuck**, “Liberal Citizenship” Handbook of Citizenship Studies, Editörler, Engin F. Isin/ Bryan S. Turner, 1. Baskı, Sage, Londra 2002, s. 134.

71 **Schuck**, s. 134.

zorlayıcı gücü tarafından engellenmeksizin kendi hallerine bırakılmışlardır.⁷² Liberal yaklaşıma göre yurttaşların kendi özgürlüklerini nasıl kullanacaklarına kendilerinin karar vermesi, devletle olan ilişkilerinin ne boyutta olacağını kendilerinin şekillendirmesi gerekmektedir.⁷³ Bu da yurttaşların devlet yönetimine katılım bakımından kendilerini zorunlu hissetmemelerini ve eğer isterlerse siyasi faaliyetleri tamamen reddederek kendi özel dünyalarına çekilmelerini de olanaklı kılar.⁷⁴ Özellikle bu bakımdan cumhuriyetçi yaklaşım ile liberal yaklaşım arasındaki nüans farklılığı ortaya çıkmaktadır.⁷⁵ Zira cumhuriyetçi yaklaşıma göre özgürlük, kimsenin iradesine tabi olmamaktır.⁷⁶ Bunun içinse ortak iyiye ulaşmayı sağlayacak, keyfilikten uzak yasaların varlığı gerekmektedir.⁷⁷ Ortak iyiye ulaşılması ve dolayısıyla bireyin özgür olması için yurttaşın yasaların yapımında rol oynaması ve halk egemenliği gerekmektedir.⁷⁸ Cumhuriyetçi teorisyenler, liberal teorisyenlerden farklılaşarak yurttaşın aktif bir biçimde devlet yönetimine katılmasını özgürlüğün bir şartı olarak görmüşlerdir. Özetle bu iki yaklaşım özü itibariyle birbiriyle zorunlu olarak çelişki doğurmamakta fakat farklı bakış açıları getirmektedir. Liberal yaklaşımda yurttaşlık özel bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır, burada birey yurttaşlıktan kaynaklanan haklarını -özellikle de siyasi haklarını- kullanıp kullanmamakta tamamen özgürdür; cumhuriyetçi yaklaşımda ise yurttaşlık pratiktir, yurttaş kendisine tanınan -özellikle de siyasi hakları- kullanmalıdır, burada bir görev dili ortaya çıkmaktadır.⁷⁹

Çalışmamız kapsamında, liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımların öncülerinden olan Sieyès ve Rousseau bağlamında bir karşılaştırma yapılacaktır.

72 **Schuck**, s. 137.

73 **Schuck**, s. 137.

74 **Schuck**, s. 137.

75 Bu farklılığın anlaşılabilmesi için Philip Pettit'in özgürlük anlayışı bakımından liberalizme getirdiği eleştiri önemlidir. Pettit, liberal düşünceden farklı olarak özgürlüğü müdahalenin bulunmamasıyla değil tahakkümün olmamasıyla açıklamaktadır. Pettit'e göre cumhuriyetçi yaklaşımın özgürlük anlayışı, tahakkümsüzlük olarak anlaşılmalıdır. Philip **Pettit**, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, Çev. Abdullah Yılmaz, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s.43.

76 M.N.S. **Sellers**, *The Sacred Fire of Liberty: Republicanism, Liberalism and the Law*, 1. Baskı, Palgrave Macmillan, Hampshire 1998, s. 76.

77 **Sellers**, s. 76.

78 **Sellers**, s. 78.

79 Adrian **Oldfield**, "Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?", Çev. Can Cemgil, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, Editör, Ayşe Kadioğlu, 2. Baskı, Metis, İstanbul 2012, s. 94.

tır. Bu iki yazarın yurttaşlığa bakış açılarının anlaşılabilmesi adına öncelikle özgürlük anlayışları ele alınacak daha sonra yurttaşlık hakkındaki görüşleri açıklanacaktır.

Fransız Devrimi, modern ulusal yurttaşlık kavramının temelini atması ve hatta icat etmesi bakımından oldukça önemli bir yeri haizdir.⁸⁰ Fransız Devrimi'nin icadı olan modern yurttaşlık kavramı, kendinden sonraki dönemde ortaya çıkan ulus-devlet yapısının en temel araçlarından biri olmuştur.⁸¹ Dolayısıyla günümüz demokrasilerinin önemli bir parçası olan yurttaşlık kavramının anlaşılabilmesi, Fransız Devrimi ve Devrimin düşünsel öncülerini incelemekle mümkündür. Bu nedenle çalışmamız kapsamında Fransız Devrimi ve sonrasını etkileyen Rousseau'nun düşünceleri ile aynı dönemlerde yaşamış, Fransız Devrimi'ni etkilemiş bir başka düşünür olan Sieyès'in⁸² yurttaşlık anlayışları incelenerek bir karşılaştırma yapılacaktır.

1712-1778 yılları arasında yaşayan J.J. Rousseau, Fransız Devrimini ve sonraki dönem siyaset düşünürlerini etkileyen oldukça önemli bir düşünürdür. Rousseau'nun en önemli eserlerinden biri olan Toplum Sözleşmesi, günümüzde hâlâ etkisini sürdürmektedir. Çalışmamız kapsamında öncelikle Rousseau'nun özgürlük anlayışı ele alınacak, daha sonra yurttaşlık kavramına ilişkin görüşleri aktarılacaktır.

Rousseau'nun özgürlük anlayışının Toplum Sözleşmesi fikrinden türemiş üç temel özgürlük türünü içerdiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki sivil özgürlüktür. Sivil özgürlük, yasanın doğasından kaynaklanan bir özgürlük türüdür.⁸³ Yasa ile ortak iyiye ulaşmanın kuralları belirlenir ve ancak tüm yurttaşlara eşit olarak uygulanan genel kanunlar aracılığı ile bu hedefe ulaşılabilir.⁸⁴ Fakat elbette yasanın sessiz kaldığı birtakım alanlar var olacaktır, bu alanlarda yurttaşların müdahalelerden korunması gerekmektedir.⁸⁵ Ancak burada belirtmek gerekir ki, bu liberal yaklaşımdaki gibi bir özel alan yaratılması anlamına gelmez. Burada yine genel iradenin

80 **Topuzkanamış**, s. 97.

81 Yavuz **Yıldırım**, “Fransız Devrimi'nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. XXI, Ek Sayı, 2019, s. 268.

82 Muhammet Emin **Ruhi**, 1789 Fransız Devrimi Birinci Kitap: Fransa'da Liberal Devrim ve Sieyès, 1. Baskı, Onikilevha Yayınları, İstanbul 2018, s.5.

83 Matthew **Simpson**, Rousseau's Theory of Freedom, 1. Baskı, Continuum, Londra 2006, s. 110.

84 **Simpson**, s. 110.

85 **Simpson**, s. 110.

bir kararıyla yasayla düzenlenmemiş bir alan yaratılmaktadır, esasında bu alan da yasanın sessiz kalması aracılığıyla yasa yoluyla düzenlenmiştir.

Rousseau'nun özgürlük yaklaşımının bir diğer türü demokratik özgürlüktür. Egemen -yani yurttaşlardan oluşan genel irade- sivil özgürlüğü de belirleyen ortak iyinin ne olduğuna karar veren varlıktır.⁸⁶ Sözleşme fikrinden türeyen bu özgürlük türünde, ortak iyiyi belirleyen egemene katılan yurttaşların her biri, herhangi bir imtiyaz sahibi olmadıkları için bir kül halinde egemeni oluştururlar.⁸⁷

Üçüncü ve son özgürlük türü ise ahlaki özgürlüktür. Bu özgürlük esasında sivil özgürlükle birlikte düşünülmesi gereken bir türdür. Zira sivil özgürlükte yasanın sessiz kaldığı alanlarda kişinin öz-yasama yapması ve kişinin sivil özgürlüğün aksine kendi kendine koyduğu kurallara itaat ederek içsel birtakım yasalara riayet etmesi, neyin iyi olduğuna ilişkin muhakemesine göre yaşamasıdır.⁸⁸

Rousseau'nun özgürlük anlayışına birtakım eleştiriler de getirilmiştir. Rousseau'nun özgürlük anlayışı, kişinin kendi özgürlüğünü (negatif özgürlük) korumak yerine bu özgürlüğü siyasi katılım özgürlüğü -ve hatta görevinde- eriterek (pozitif özgürlük) özgürlüğü kimsenin müdahalesi olmayan bir alandan çıkarıp egemenliğe ortak olmaya çevirdiği ve böylece baskıyı ortadan kaldırmaktansa baskının el değiştirmesine sebebiyet verdiği yönünde eleştirilmektedir.⁸⁹ Rousseau'nun özgürlük anlayışına getirilen bir diğer eleştiri de genel iradenin rasyonel olması sebebiyle kişinin kendi özgürlüğüne zorlanması paradoksu üzerindedir. Zira kişi rasyonel olan ve yasaları belirleyen genel iradeye uyarak özgürleşecekse ve rasyonel olan kişinin buna uyması gerekiyorsa, o halde kişiyi yasalara uymaya zorlayarak aynı zamanda özgür olmaya zorlamak gerekmekte, bu da esasında özgür olmak için itaate zorlanmak anlamına gelmektedir.⁹⁰ Zira kişi, ortak iyiye ulaşma amacını haiz genel iradeye saygı göstermek zorunda bırakılacak, özgür olmak istemezse “özgür olmaya zorlanacaktır”.⁹¹

86 **Simpson**, s. 110.

87 **Salim Işık**, “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi, C. VIII, S. 2, 2017, s. 87-89.

88 **Simpson**, s. 92.

89 **Isiah Berlin**, “Two Concepts of Liberty”, Liberty, Editör, Henry Hardy, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 208.

90 **Berlin**, s. 194-195.

91 **Jean-Jacques Rousseau**, Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 16-17.

Rousseau'ya göre her yasama sisteminin amacı, yurttaşın özgür ve eşit olmasını sağlamaktır.⁹² Dolayısıyla genel iradeyi oluşturan ve yasama sistemlerini ortaya çıkaran yurttaşlık kavramını incelemek gerekmektedir. Rousseau'ya göre yurttaşla insan farklı varlıklardır, zira yurttaş genel iradeyi oluşturan kimsedir; yurttaş kişisel görüşlerini ve çıkarlarını bastırmış, kendini genel iradenin ve içerisinde yaşadığı toplumun ayrılmaz bir parçası olarak gören ve ortak iyilik için çalışan kimsedir.⁹³ Ortak iyi için çalışmanın yolu da haklar ve yükümlülükler bakımından eşit olan yurttaşın, ortak iradeye katılması dolayısıyla aktif siyasi katılımında bulunmasıdır.⁹⁴

Fransız Devrimini başlatan ve sona erdiren kişi olarak tanınan⁹⁵ ve Fransız Devrimi öncesinde ve sırasında oldukça önemli bir siyasi figür olan Emmanuel-Joseph Sieyès,⁹⁶ “Üçüncü Sınıf Nedir?”⁹⁷ gibi oldukça etkili olan eserleriyle bugünkü demokrasi anlayışını temelden etkilemiştir. Çalışmamız bağlamında Sieyès'in yurttaşlık kavramına ilişkin getirdiği özgün yaklaşımı ele alınacaktır.

Sieyès'in yurttaşlığa ilişkin görüşlerinin tam manasıyla anlaşılması için de öncelikle özgürlük anlayışının incelenmesi gerekmektedir. Sieyès'e göre insanlar ihtiyaçlarla doğarlar.⁹⁸ İhtiyaçlar; insanları harekete geçiren şeydir, insan haklarının gerçek kaynağıdır.⁹⁹ Dolayısıyla insanlar yalnızca bir kimsenin bireye engel olmamasıyla yani negatif özgürlük tanınarak tam manasıyla özgür olamazlar, insanların doğaları gereği özgürlüklerini engelleyen eylemlerden de korunması gerekmektedir.¹⁰⁰

Sieyès'e göre tüm sosyal ve politik düzenlemeler özünde bireyin özgürlüğünü korumak ve genişletmek amacını güder.¹⁰¹ Sieyès temelde iki

92 Rousseau, s. 48.

93 Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 2. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2010, s. 95-96.

94 David Lefrançois, “Participation and Citizenship Education: Is the Citizen Free Only During Parliamentary Elections?”, *Analytic Teaching*, C. XXVI, S. 1, 2007, s. 22.

95 Ağaoğulları, *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, s. 189.

96 Göze, s. 240.

97 1789 öncesinde Fransa'da toplum soylular, ruhbanlar ve üçüncü sınıf olmak üzere üç sınıfa bölünmüştür. Soylu ve ruhban sınıfı ayrıcalıklı sınıflar olup üçüncü sınıf toplumun geri kalanını ifade etmektedir. Bkz. Göze, s. 240.

98 Emmanuel Joseph Sieyès, “Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System”, *The Essential Political Writings*, Editörler Oliver W. Lembcke/Florian Weber, 1. Baskı, Brill, Leiden 2014, s. 145.

99 Sieyès, “Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System”, s.145.

100 Sieyès, “Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System”, s.145.

101 Lucia Rubinelli, *Constituent Power: A History*, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2020, s. 51.

çeşit özgürlüğün olduğunu savunmaktadır. Bunlardan ilki kimsenin baskısı ve tahakkümü altında kalmadan bireyin kendi özgür iradesiyle hareket edebilme yetisi anlamına gelen özgürlük, ikincisi ise kişinin özgür iradesine uygun bir biçimde hareket edebilmesini sağlayan yapabilme özgürlüğüdür.¹⁰² Bireyin kimsenin baskısı ve tahakkümü altında olmaksızın hareket edebilmesi, tek başına yeterli değildir zira insanlar ihtiyaçları olan varlıklardır.¹⁰³ O nedenle bireyin gerçekten özgür olabilmesi için ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan özgürlüğe de yani yapabilme gücüne de ihtiyacı vardır, bu güç ne kadar artarsa birey o kadar özgür olur.¹⁰⁴

Sieyès için özgürlüğün temelinde esasında mülkiyet hakkı yatmaktadır. Zira Sieyès'e göre mülkiyet en temel haklardan biridir.¹⁰⁵ Mülkiyet hakkı, özgürlüğün yalnızca siyasal toplumda var olmadığını sivil toplumda da var olduğunun açık bir kanıtıdır.¹⁰⁶ Yazara göre, kişisel özgürlüklerin iki yüzü vardır.¹⁰⁷ Negatif özgürlükler, gücün keyfi biçimde kullanılmamasını garanti altına alırken pozitif özgürlükler ise kaynakların organizasyonunu ve tahsisini içerir fakat Sieyès'e göre pozitif özgürlüğün bu anlamı sivil alanla ilgilidir ve pozitif özgürlükleri siyasi katılımı eşdeğer hale getirmez.¹⁰⁸

Sieyès'in özgürlüğe dair bu fikirleri yurttaşlık anlayışına da yansımıştır. Zira Sieyès yurttaşları aktif yurttaşlar ve pasif yurttaşlar olarak ayırmaktadır. Sieyès'in yurttaşlık hakkındaki görüşleri hem Fransız devrimi sonrası ortaya çıkan 1791 tarihli Devrim Anayasası'nı etkilemiş hem de onun modern devleti kurumsallaştıran ilk kişi olarak anılmasını sağlamıştır.¹⁰⁹

102 **Rubinelli**, s.51-52.

103 **Sieyès**, "Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System", s. 145.

104 **Sieyès**, "Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System", s. 145.

105 Emmanuel Joseph **Sieyès**, "Reasoned Exposition of the Rights of Man and Citizen", The Essential Political Writings, Editörler Oliver W. Lembcke/Florian Weber, 1. Baskı, Brill, Leiden 2014, s. 122.

106 Oliver W. **Lembcke/Florian Weber**, "Introduction to Sieyès's Political Theory" The Essential Political Writings, Editörler Oliver W. Lembcke/Florian Weber, 1. Baskı, Brill, Leiden 2014, s. 14.

107 **Lembcke/Weber**, s. 14.

108 **Lembcke/Weber**, s. 14.

109 Richard **Tuck**, "Rousseau and Sieyès", Active and Passive Citizens: A Defense of Majoritarian Democracy, Editör, Stephen Macedo, 1. Baskı, Princeton University Press, Princeton 2024, s. 16-17.

Sieyès'e göre aktif yurttaşlar seçme ve seçilme hakkına sahip olan yurttaşlardır.¹¹⁰ Sieyès kendi dönemi için aktif yurttaşların Fransız kökenli veya Fransız yurttaşlığına geçmiş olan, ilgili seçim bölgesinde en az bir yıldır ikamet eden, reşit olan, vergi ödeyen ve yılda üç *livre* tutarında küçük bir yurttaşlık katkısında bulunan kimseler olması gerektiğini, bir başka deyişle bireyin aktif yurttaş olabilmesi için kamusal ruha sahip olduğunu kanıtlaması gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹¹ Dönemi için öngördüğü bu kriterlerin ilerleyen dönemlerde derinleşmesi ve liyakat şartının da getirilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹¹² Sieyès; çocuklar, dilenciler ve kadınlar¹¹³ gibi kamusal ruha sahip olmadığını iddia ettiği yurttaşların ise pasif yurttaşlar olduklarını, bu yurttaşların haklarının korunmasına ve çıkarlarının temsili haklarına sahip olduklarını ileri sürmektedir.¹¹⁴

Sieyès'in bu açıklamalarından, özgürlük anlayışının temsil ile sıkı sızıya bağlı olduğu söylenebilir.¹¹⁵ Sieyès'in özgürlük anlayışına göre özgürlük -doğa durumunda dahi- başkasına zarar verilemez ilkesiyle sınırlandırılmıştır, toplum özgürlüğü artırır ve mutlak korumasıyla garanti altına almaktadır.¹¹⁶ Özgürlüğün toplumla olan bu olumlu ilişkisi temsil yoluyla güçlenmektedir. Zira özgürlük bizi temsil sistemine götürmektedir.¹¹⁷

Özellikle Sieyès'in aktif- pasif yurttaşlık ayrımı eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Zira Sieyès'in aktif yurttaşlar olarak gösterdiği kişiler

110 Sieyès'in seçme ve seçilme hakkına ilişkin görüşleri eşit temsile dayanmaktadır. Bu konuda ayrıca bkz. Alper **İşık**, "Sieyès Hala Yaşıyor Mu?" Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. XXII, S. 1, 2016, s. 195.

111 Murray **Forsyth**, Reason and Revolution The Political Thought of the Abbé Sieyès, 1. Baskı, Leicester University Press, New York 1987, s. 154.

112 **Forsyth**, s. 154.

113 Sieyès, kadınların pasif yurttaşlar arasında sayılmasını onaylamadığını, bunun gönülsüzce verilmiş bir ödün olduğunu ileri sürmüştür ve ileride aktif yurttaş sayısının artması gerektiğine inanmaktadır. Bu konuda bkz. **Forsyth**, s. 163.

114 Sieyès, *Üçüncü Sınıf Nedir?* adlı eserinde aktif ve pasif yurttaşlık kavramlarından açıkça söz etmese de özgürlüklerin sınırsız olmadığını vurgular. Bu doğrultuda seçme ve seçilme hakkına belirli sınırlar getirilmesi gerektiğini savunur; yaş sınırının yanı sıra kadınların, avarelerin ve dilencilerin bu hakka sahip olmaması gerektiğini ifade eder. Emmanuel-Joseph **Sieyès**, *Üçüncü Sınıf Nedir*, Çev. İsmet Birkan, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2005, s.29; bu konuda ayrıca bkz. Joshua **Cohen**, "Democracy as Procedure and Substance", Active and Passive Citizens: A Defense of Majoritarian Democracy, Editör, Stephen Macedo, 1. Baskı, Princeton University Press, Princeton 2024, s. 74.

115 Adam **Lindsay**, "Sieyès and Republican Liberty", European Journal of Political Theory, C. XXI, S. 1, 2022, s. 158.

116 **Sieyès**, "Reasoned Exposition of the Rights of Man and Citizen", s. 122.

117 **Sieyès**, "Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System", s. 147

esasinda ekonomik gücü haiz olan burjuva sınıfını işaret etmektedir.¹¹⁸ Öğretide yazarın temsile ilişkin görüşleriyle birlikte yönetilenler ve yöneticiler ayrımını meşrulaştırdığı, bu ayrıma bir de yurttaşların aktif ve pasif olarak ikiye ayrıldığı ileri sürerek burjuvazinin siyasi iktidarının kuvvetlenmesine katkıda bulunduğu savunulmaktadır.¹¹⁹ Sieyès'in siyasi haklar bakımından aktif yurttaşların kendi içerisinde eşitliğini savunarak burjuvanın halkı siyasetten uzaklaştırmak hedefini gerçekleştirmek amacına hizmet ettiği de getirilen eleştiriler arasındadır.¹²⁰

Rousseau ve Sieyès'in yurttaşlık hakkındaki görüşleri karşılaştırıldığı aralarındaki en önemli farkın siyasi katılım hususunda olduğu görülmektedir. Zira Rousseau'ya göre aktif siyasi katılım, yurttaş olmanın bir parçasıyken¹²¹ Sieyès yurttaşları aktif ve pasif olarak ayırmış ve siyasi katılımı yurttaş olmanın bir şartı olarak görmemiştir. Rousseau'nun sözleşme görüşünde oldukça önemli bir yeri olan genel iradeyi oluşturan yurttaşların ortak iyiye ulaşmak için fikirlerini dillendirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla siyasi katılım Rousseau'nun düşüncesinde hem bir hak hem de bir ödevdir. Fakat Sieyès, siyasi katılımı yalnızca bir hak olarak görmekte, bu hakka sahip olan yurttaşlar ile olmayan yurttaşlar arasında bir ayırım yapmaktadır.

Çalışmamız kapsamında, yurttaşlık kavramına getirilen farklı yaklaşımlar Sieyès ve Rousseau'nun görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. Cumhuriyetçi yaklaşım, eşitliğe dayanan, siyasi erdemler içeren ve bu bağlamda siyasi katılımı yalnızca bir hak değil aynı zamanda görev olarak gören bir yurttaşlık anlayışı içermektedir. Liberal yaklaşım ise, bireyselleşme odaklıdır ve siyasal hakların kullanımını kişinin tercihine bırakan bir yurttaşlık anlayışı içermektedir. İki yaklaşım arasındaki bu fark en net şekliyle çalışmamız kapsamında ele alınan iki düşünür arasında ortaya çıkmaktadır.

118 Muhammet Emin **Ruhi**, Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Sieyès, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2002, s.111.

119 Murat **Sarıca**, Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 318, İstanbul 1969, s.111.

120 A. **Aulard**, Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804 Cilt: I, Çev. Nazım Poroy, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.91-92.

121 Bu nedenle Rousseau'ya göre pasif yurttaşlık mümkün değildir. Atıl Buğra **Karadağ**, "An Essay on Political Participation of Citizens, Legislation and Government In Rousseau's The Social Contract and Considerations on The Government of Poland" Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, C.V, S.9, 2022, s.170.

Her iki yaklaşım da modern demokrasileri etkilemiştir. Zira günümüzde, siyasi katılım belli birtakım sınırlamalara tabi olan ve her ne kadar şekli olarak eşitlik üzerine kurulu olsa da madden eşitliğin sağlanmadığı bir haktır.¹²² Bu bağlamda liberal yurttaşlık anlayışının ve dolayısıyla Sieyès'in görüşlerinin daha baskın olduğu söylenebilir. Fakat cumhuriyetçi yaklaşımın ve dolayısıyla Rousseau'nun da etkileri bulunmaktadır. Zira modern demokrasilerde yurttaşlar eşittir ve siyasi katılımı mümkün olan yurttaşların sayısı oldukça fazladır. Birbirlerini besleyen ve günümüz demokrasilerinde etkileri görünen bu iki yaklaşım demokrasilerin gelişmesini ve temsil kabiliyetini haiz grupların artmasını sağlamak bakımından önemlidir. Kısaca günümüzde bu iki yaklaşım arasındaki fark cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı lehine kapanmaktadır.

SONUÇ

Yurttaşlık, modern anayasalarda bireyin devlete aidiyetini ifade eden ve devletin varlık şartlarından biri olarak kabul edilen temel bir kavramdır. Tarihsel olarak varlığı Antik Yunan'a kadar götürülebilen, Atina ve Sparta'da siyasi hayata aktif katılım ve siyasi makamlarda yer almanın ön şartı olarak ortaya çıkan yurttaşlık kavramı, bu önemi neticesinde toplumsal yaşamın merkezinde yer almıştır.

Roma'da ise yurttaşlık, ilk başlarda Atina'ya paralel biçimde bireyin Roma yurttaşı olan anneden doğması şartına bağlanmış olmakla birlikte, azat yoluyla bireyin yurttaş olabilmesi bakımından ayrılmaktaydı. Roma'da imparatorluğa geçiş ve Caracalla Beyannamesi'yle birlikte "uygar dünyanın özgür bir sakini" olmaya indirgenen yurttaşlık, siyasal bir eylem olmaktan çıkıp sembolik bir tebaa oluşa ve kültürel bir niteliğe dönüşmüştür. Sonuç olarak Roma'daki yurttaşlık anlayışı sınırları belirlenmiş hukuki bir statü olarak düzenlenmiş ve bu bakımdan modern yurttaşlık düşüncesiyle paralellik göstermiştir. Orta Çağ'da ise feodal ilişkilerin gelişimi ve merkezi devletin ortadan kalkması ile yurttaşlık kavramı silikleşmiş, daha sonra burjuva sınıfının ortaya çıkmasıyla birlikte modern yurttaşlık anlayışının temelleri atılmıştır.

Günümüzde yurttaşlık anlayışları liberal yaklaşım ve cumhuriyetçi yaklaşımdan etkilenmiştir. Cumhuriyetçi ve liberal yaklaşımlar, özellikle

122 Günümüzde birçok ülkede eşit oy ilkesi kabul edilmiş olsa da seçim hukukundaki belli birtakım düzenlemeler ve parlamentoda kadınların yetersiz temsili gibi eşit oy ilkesinin ideal bir biçimde hayata geçmesinin ve dolayısıyla siyasi katılımı madden eşitliğin sağlanmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Bu hususta ayrıntılı bir inceleme için bkz. Duygu Kulaç, "Eşit Oy İlkesi", Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XVIII, S.1, 2021, s.211-235.

Fransız Devrimi'nin iki önemli düşünürü üzerinden somutlaşmaktadır. Cumhuriyetçi yaklaşım temsilcisi olan Rousseau'ya göre kişinin özgürlüğü genel iradeye uymasına bağlıdır. Dolayısıyla sistemlerin esas amacı olan özgürlük ve eşitliğe ancak genel iradenin ortaya koyduğu yasalarla ulaşılabilir. Bu bağlamda yurttaşlık da bireyin çıkarlarını bastırarak kendisini genel iradenin bir parçası olarak görmesini gerektirmektedir. Bu yaklaşımda eşit olan yurttaşların siyasi hayata katılımı yalnızca bir hak değil aynı zamanda ortak iyiye ulaşmak için yerine getirilmesi gereken bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Liberal yaklaşımın öncülü olan Sieyès ise özgürlüğü; tahakkümden azade olmak, özgür irade, temsil ve mülkiyet hakkı ile ilişkilendirerek bu bağlamda bir yurttaşlık anlayışı geliştirmiştir. Yurttaşlık kavramını aktif yurttaşlık ve pasif yurttaşlık olarak ayırmıştır. Sieyès, kamusal ruha sahip olan yurttaşları aktif yurttaşlar, seçme ve seçilme hakkını haiz olmayan fakat diğer tüm haklara sahip olan yurttaşları ise pasif yurttaşlar olarak ayırmaktadır. Zira Sieyès'e göre siyasi katılım her yurttaş için bir zorunluluk değil, belirli kriterlere bağlı bir haktır.

Modern demokrasiler, bu iki yaklaşımdan beslenerek şekillenmiştir. Günümüzde Sieyès'in temsil odaklı liberal yaklaşımı ve siyasi katılımın belli birtakım sınırlamalara tabi bir hak olması yönündeki görüşleri kabul görmekle birlikte Rousseau'nun savunduğu yurttaşların eşitliği ve geniş katılımlı demokrasi idealleri, etkisini sürdürmektedir. Örneğin çağdaş anayasal rejimlerde aktif ve pasif yurttaşlık gibi ayrımlar kabul görmektedir. Dolayısıyla iki yaklaşım arasındaki farkın tarihsel süreçte cumhuriyetçi anlayış lehine kapandığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak hem liberal bireyselleşme odaklılık hem de cumhuriyetçi sivil erdem ve katılım anlayışı, günümüz demokrasilerinin temsil kabiliyetini ve gelişimini sağlayan vazgeçilmez unsurlardır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları**, Mehmet Ali, Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği, 2. Baskı, İmge Kitapevi, 2.Baskı, Ankara 2010.
- Ağaoğulları**, Mehmet Ali/**Köker**, Levent, İmparatorluktan Tanrı Devletine: Siyasal Düşünceler, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 1991.
- Aristoteles**, Politika, Çev. Mete Tunçay, 4.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Aulard**, A., Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi: Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804 Cilt: I, Çev. Nazım Poroy, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Berlin**, Isaiah, “Two Concepts of Liberty”, Liberty, Editör, Henry Hardy, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Bers**, Victor, “Against Ebulides, Introduction”, Demosthenes, Speeches 50-59, Çev. Victor Bers, 1.Baskı, University of Texas Press, Austin 2003, s. 107-108.
- Bers**, Victor, “Against Neaera, Introduction”, Demosthenes, Speeches 50-59, Çev. Victor Bers, 1.Baskı, University of Texas Press, Austin 2003, s. 151-153.
- Blok**, Josine, Citizenship in Classical Athens, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2017.
- Britannica**, “Messenian Wars”, <https://www.britannica.com/event/Messenian-Wars>, E.T. 15.01.2026.
- Chatelard**, Aude, “Women As Legal Minors and Their Citizenship in Republican Rome”, Çev. Anne Stevens, Clio. Women, Gender, History, S. 43, 2016, s. 24-47.
- Cohen**, Joshua, “Democracy as Procedure and Substance”, Active and Passive Citizens: A Defense of Majoritarian Democracy, Editör, Stephen Macedo, 1.Baskı, Princeton University Press, Princeton 2024, s. 73-81.
- Çelebican**, Özcan, “Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XLIII, S.1, 1993, s. 299-311.
- Dagger**, Richard, “Republican Citizenship”, Handbook of Citizenship Studies, Editörler, Engin F. Isin/ Bryan S. Turner, 1.Baskı Sage, Londra 2002, s. 145-157.
- Demosthenes**, “Against Ebulides”, Demosthenes, Speeches 50-59, Çev. Victor Bers, 1.Baskı, University of Texas Press, Austin 2003, s. 107-128.
- Demosthenes**, “Against Neaera”, Demosthenes, Speeches 50-59, Çev. Victor Bers, 1.Baskı, University of Texas Press, Austin 2003, s. 151-194.
- Duploux**, Alain, “Pathways to Archaic Citizenship”, Defining Citizenship in Archaic Greece, Editörler, Alain Duploux/ Roger W. Brock, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 1-49.
- Eberle**, Lisa Pilar, “Making Roman Subjects: Citizenship and Empire Before and After Augustus”, TAPA, C. CXLVII, S. 2, 2017, s. 321-370.

Forsyth, Murray, Reason and Revolution The Political Thought of the Abbé Sieyès, 1. Baskı, Leicester University Press, New York 1987.

Genç, Özlem, Orta Çağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat, 1. Baskı, Kronik, İstanbul 2022.

Göze, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 5. Baskı, Beta, İstanbul 1989.

Gözler, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, 2. Baskı, Ekin, Bursa 2020, c. I.

Graber, Mark A., “James Madison’s Republican Constitutionalism”, Constitution and The Classics, Editör, D. J. Galligan, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2014, s. 327-353.

Hadi, Ade Sopyan / **Samsuri**, Samsuri, “Comparison of Liberal and Republican Citizenship Theories in Various Countries”, International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, C.XI, S.8, 2024, s.1-8.

Heater, Derek, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, Çev. Meral Delikara Üst, 1.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2007.

Honohan, Iseult, “Liberal and Republican Concepts of Citizenship”, The Oxford Handbook of Citizenship, Editörler, Ayelet Shachar/ Rainer Bauböck/ Irene Bloemraad/ Maarten Vink, 1. Baskı, Oxford University Press Oxford 2017, s. 83-106.

Işık, Alper, “Sieyès Hala Yaşıyor Mu?”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. XXII, S. 1, 2016, s. 183-200.

Işık, Salim, “J.J. Rousseau ve Egemenlik Anlayışı Üzerine”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi, C. VIII, S. 2, 2017, s. 79-98.

Karadaş, Atıl Buğra, “An Essay on Political Participation of Citizens, Legislation and Government In Rousseau’s The Social Contract and Considerations on The Government of Poland”, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, C.V, S.9, 2022, s.157-172.

Karadeniz Çelebican, Özcan, Roma Hukuku: Tarihi- Kaynaklar- Genel Kavramlar- Kişiler Hukuku- Hakların Korunması, 17. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara 2014.

Kartal, Filiz, “Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: Polis’ten Küresel Düzene”, Yurttaşlık Tartışmaları, Editör, Filiz Kartal, 1. Baskı, TODAİE, Ankara 2010, s. 11-56.

Kartal, Filiz, “Liberal and Republican Conceptions of Citizenship”, Encyclopedia of Citizenship Studies, Editörler, Marisol García Cabeza/ Thomas Faist, 1. Baskı, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2024, s.30-34.

Korkut, Levent, “Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları”, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. I, S. 2, 2015, s. 5-41.

Kulaç, Duygu, “Eşit Oy İlkesi”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XVIII, S.1, 2021, s.211-235.

Kulesza, Ryszard, Sparta: History State and Society, İngilizceye Çev. Klaudyna Michalowicz, 1. Baskı, Peter Lang, Berlin 2022.

Lambert, S.D., “phratries” Maddesi, The Oxford Classical Dictionary, Editörler, Simon Hornblower/ Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012.

Lefrançois, David, “Participation and Citizenship Education: Is the Citizen Free Only During Parliamentary Elections?”, Analytic Teaching, C. XXVI, S. 1, 2007, s. 21-29.

Lembcke, Oliver W. /**Weber**, Florian, “Introduction to Sieyès’s Political Theory”, The Essential Political Writings, Editörler, Oliver W. Lembcke/Florian Weber, 1. Baskı, Brill, Leiden 2014, s. 1-42.

Lindsay, Adam, “Sieyès and Republican Liberty”, European Journal of Political Theory, C. XXI, S. 1, 2022, s. 155-177.

Magnette, Paul, Citizenship: The History of An İdea, İngilizceye Çev. Katya Long, 1. Baskı, ECPR Press, Colchester 2005.

Manville, Philip Brook, The Origins of Citizenship in Ancient Athens, 2. Baskı, Princeton University Press, Princeton 1997.

Mitchell, Thomas N., Atina: Dünyanın İlk Demokrasisinin Tarihi, Çev. Özge Acar, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2024.

Oldfield, Adrian, “Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik mi?”, Çev. Can Cemgil, Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara, Editör, Ayşe Kadıoğlu, 2. Baskı, Metis, İstanbul 2012.

Pettit, Philip, Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi, Çev. Abdullah Yılmaz, 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

Rousseau, Jean-Jacques, Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Rubinelli, Lucia, Constituent Power: A History, 1. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge 2020.

Ruhi, Muhammet Emin, 1789 Fransız Devrimi Birinci Kitap: Fransa’da Liberal Devrim ve Sieyes, 1. Baskı, Onikilevha, İstanbul 2018.

Ruhi, Muhammet Emin, Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Sieyes, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2002.

Sarıca, Murat, Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, 1. Baskı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 318, İstanbul 1969.

Schuck, Peter H., “Liberal Citizenship” Handbook of Citizenship Studies, Editörler, Engin F. Isin/ Bryan S. Turner, 1. Baskı, Sage, Londra 2002, s. 131-144.

Sellers, M.N.S., The Sacred Fire of Liberty: Republicanism, Liberalism and the Law, 1.Baskı, Palgrave Macmillan, Hampshire 1998.

Sherwin-White, A. N., *The Roman Citizenship*, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford 1973.

Sieyès, Emmanuel Joseph, "Of the Gains of Liberty in Society and in the Representative System", *The Essential Political Writings*, Editörler Oliver W. Lembcke/ Florian Weber, 1.Baskı, Brill, Leiden 2014, s. 144-151.

Sieyès, Emmanuel Joseph, "Reasoned Exposition of the Rights of Man and Citizen", *The Essential Political Writings*, Editörler, Oliver W. Lembcke/Florian Weber, 1. Baskı, Brill, Leiden 2014, s. 118-134.

Sieyès, Emmanuel-Joseph, *Üçüncü Sınıf Nedir?*, Çev. İsmet Birkan, 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2005.

Simpson, Matthew, *Rousseau's Theory of Freedom*, 1. Baskı, Continuum, Londra 2006.

Steel, Catherine, "Roman Citizenship Between Law and Practice", *Enfranchising Ireland? Identity, Citizenship and State*, Editör, Steven G. Ellis, 1. Baskı, Royal Irish Academy, Dublin 2018, s. 7-18.

Şeker, Güven/**Gül**, Hüseyin, "Kavramsal ve Tarihsel Olarak Vatandaşlık", *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. 2, 2023, s. 133-142.

Topuzkanamış, Şafak Evran, *Vatandaşlık Üstüne Bir Tez*, 1. Baskı, Oniki Levha, İstanbul 2013.

Tuck, Richard, "Rousseau and Sieyès", *Active and Passive Citizens: A Defense of Majoritarian Democracy*, Editör, Stephen Macedo, 1. Baskı, Princeton University Press, Princeton 2024.

Whitehead, David, "demes, demoi" Maddesi, *The Oxford Classical Dictionary*, Editörler, Simon Hornblower/ Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012.

Whitehead, David, "metics" Maddesi, *The Oxford Classical Dictionary*, Editörler, Simon Hornblower/ Antony Spawforth, 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford 2012.

Worthington, Ian, *Demosthenes of Athens and the Fall of Classical Greece*, 1.Baskı, Oxford University Press, Oxford 2013.

Yıldırım, Ertuğrul Kaan, "Çokkültürlü Topumlarda Yurttaşlık Teorileri: Liberal Ulusçuluk, Tanınma Politikası ve Anayasal Yurtseverlik", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XXI, S.1, 2022, s. 753- 815.

Yıldırım, Yavuz, "Fransız Devrimi'nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XXI, Ek Sayı, 2019, s. 251-271.

Yılmaz, Zafer, "Helen Güneşi Batıyor, Roma Güneşi Doğuyor: Roma Siyasal Düşüncesi", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Editör, Mehmet Ali Ağaoğulları, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.